

Arap Dilinde Harflerin Mahreç Yerlerinin Müfred Lafızdaki Tenâfüre Etkisi

The Effect of the Origin of the Letters in the Arabic Language on the
Incompatibility of the Singular Word

Ahmet GÜR

Öğr. Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belâgati Bilim Dalı
Lecturer, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Rhetoric, Kilis/Turkey

ahmet.gur@kilis.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4273-4742

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Aralık / December 2022

DOI: [10.53683/gifad.1178879](https://doi.org/10.53683/gifad.1178879)

Atıf / Citation: Gür, Ahmet. "Arap Dilinde Harflerin Mahreç Yerlerinin Müfred Lafızdaki Tenâfüre Etkisi / The Effect of the Origin of the Letters in the Arabic Language on the Incompatibility of the Singular Word". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/23 (Ocak/January 2023/1): 194-220

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İnsan, tabiatı gereği güzel olan şeylere meylederken çirkin gördüğü şeylerden de yüz çevirir. Bu bazen göze hitap eden bir şey olarak karşımıza çıkar bazen de kulağa gelen sesler şeklinde kendini gösterir. Mesela bülbül sesini dinleyen kimse ile karga sesini dinleyen kimsenin kulağında yankılanan ses ve bu sesin bıraktığı etki aynı olmayacaktır. Bu bağlamda insanın konuşması esnasında telaffuz ettiği lafzın hem konuşanın dil sürçmesine maruz kalmasına imkân vermeyecek harflerden seçilmesi hem de o lafzı dinleyen kimsenin kulağında çirkin ve hoş olmayan bir tını bırakmaması gerekmektedir. Zira lafızları oluşturan harflerin mahreç yerlerinin aşırı yakınlığı veya uzaklığı o lafzı girift bir hale getirecektir. Bu durumdan kurtulmak harflerin mahreç yerlerinin aşırı uzak veya yakın olmasından arındırılmasıyla mümkündür. Bilindiği üzere Arap dilini oluşturan lafızlardaki harfler, dile kolay gelme ve rahatlıkla telaffuz edilme ilkesi üzerine bina edilmiştir Bu sebeple Arap dilinde lafızlarda en çok kullanılan harfler, söyleyişi rahat ve dil ile dudağın uç tarafıyla söylendiği için zekâ harfler denilen م - ب - ف - ن - ل - ر harf grubudur. Zira konuşmanın akıcı ve pürüzsüz olması dudak ve dil ucu vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle özellikle rubâî (dörtlü) ve humâsî (beşli) lafızların telaffuzunun kolay ve hafif olması için içerisinde zekâ harflerinden bir veya birkaç tanesinin bulunması lüzumu vardır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Harf, Mahreç, Lafız, Tenâfîr

Abstract

While man tends to the things that are beautiful by nature, he turns away from the things he sees as ugly. Sometimes it is seen as something pleasing the eyes, and sometimes it manifests itself in the form of sounds that come to the ear. For example, the sound echoing in the ear of the person listening to the sound of the nightingale and the sound of the crow and the effect of this sound will not be the same. In this context, the word that a person pronounces during his speech should be chosen from letters that will not allow the speaker to suffer a slip of the tongue, and it should not leave an evil and unpleasant tone in the ear of the person listening to that word. Because the extreme proximity or distance of the origins of the letters that make up the words will make that word intricate. It is possible to get rid of this situation by purifying the origin of the letters from being too far or close. As it is known, the letters in the words that make up the Arabic language are those that are easy to pronounce and have a structure built on the principle of being pronounced easily. For this reason, the most commonly used letters in the Arabic language are the letter group م - ب - ف - ن - ل - ر which is called zelka letters because it is easy to say and is said with the tongue and the tip of the lip. Because the fluency and smoothness of speech is realized

through the lip and tongue tip. For this reason, it is necessary to have one or more of the letters zelka in it in order to make the pronunciation of rubai (quadruplet) and humasi (five-five) words easy and light.

Keywords: Arabic language, Letter, Mahrec, Word, Tanafur

Extended Summary

There are 29 letters in total in Arabic. In the early periods of Islam, a composition called "al-tertib al-abjadî" was known in ordering the letters. The Umayyad caliph Abd al-Malik b. Marwan (d. 86/705), In the period of "al-tertib al-abjadî" was replaced by Yahyâ b. Yamer (d. 89/708) and Nasr b. Asim (d. 89/708), he left it to the "hurûf al-hejâ" arrangement, which is made on the succession of similar letters and is still used today. al-Khalîl b. Aḥmad (d. 175/791), a third order was made after "al-tertib al-abjadî" and "hurûf al-hejâ" arrangement based on the principle of determining the places of origin of the letters. al-Khalîl b. Aḥmad this ranking made by is the work of a personal study that did not have the opportunity to experience whether it was correct or not in his own time. al-Khalîl b. Aḥmad two centuries after, Ibn Jinnî (d. 392/1002), al-Khalîl b. Aḥmad he stated that there were errors and irregularities in order, but his still used his method in determining the origins of the letters. The origins of 29 letters in Arabic attained their final order with Ibn Jinnî.

Man is an entity that communicates with other people by transferring the meanings found in the world of ideas into words. The way for this communication to be robust and effective is possible if the speaker conveys the words to the addressee clearly without turning them around in his mouth and without being subject to slips of the tongue or location knots. Because this problem stands as a major obstacle in front of communication. The scholars of rhetoric have named this communication problem as tenafur. When the phenomenon of tenafur is examined in terms of the speaker's exposure to difficulty in speaking, it will be seen that it appears in the form of slip of the tongue and knots of origin. However, the tenafur in these two cases is not the same and differs from each other.

The first language scholar, al-Khalîl b. Aḥmad was according to him, the proximity of the origins of the letters that make up the word causes mismatch. On the other hand, the most used letters in Arabic words are the letter group م - ب - ف - ن - ل - ر which is easy to pronounce and is called zelka letters because it is said with the tongue and the tip of the lip. Because the fluency and liveness of speech is realized through the lips and the tip of the

tongue. For this reason, especially rubâi (quadruplet) and humâsî (five-five) words should not be free from zelka letters. Al-Jāhiz (d. 255/869) is a language scholar who used the combination "iktirān al-hurūf" for the first time for the tenafur originating from the letters in his work named al-Bayān wa't-tabyīn. He pointed out that there should be a harmony between the letters that make up the word. He stated that some letters that make up a word may not be in harmony with other letters without considering the order between them. According to Ibn Durayd (d. 321/933), he mentioned the necessity of choosing letters with distant origins in word selection, since the origins of the letters that make up the utterance are close to each other, since it will be difficult for the language and there will be difficulties in pronunciation. al-Rummānī (d. 384/994) sees the extreme proximity or distance of the letters to the origin as a reason for mismatch. For this reason, he explained the way of avoiding the situation of mismatch when writing the words, with the combination of تعديل الحروف (balanced letters). Ibn Jinnī dealt with the Arabic letters in two parts as light and heavy in terms of pronunciation. These ten letters, which are composed of the letters أ, هـ, و, ي, ن, م, ل, س, ت, ا and rather called letters, are the lightest, the throat consisting of the letters -هـ, ع, خ, ح, أ. He specified the letters as the heaviest letters. Ibn Sinan al-Khafājī (d. 466/1073) brought the condition that the origins of the letters that make up the word should be far from each other in order to get rid of tenafur. He preferred to make a connection between the harmony of sounds and the harmony of colors for a better understanding of the subject. Namely; Just as colors appeal to the human eye, the sounds that make up the letters appeal to the ear. Because contrasting colors are more beautiful to people than close colors. For example, white is a contrasting color with black and is close to yellow. Ziyāuddīn Ibn al-Asīr (d. 637/1239) mentions that the subject of letters whose origins are far and near is seen in most of Arabic. In Arabic, the words are mostly sulasi (triple), followed by rubai (quadruplet), and a little as humasi (five). According to him, most of the in the formation of words were dropped by those who preached the language because it was heavy on the language ((استثقال)) and because it was not welcomed ((استكره)). Yahyā b. Hamza al-'Alawī (d. 749/1348) said that if the letters in the words become entangled in the language during pronunciation or if their origins are rough, as seen in the example of عَفَّجُوق, the situation of mismatch would. Because, he stated that the way to get rid of the words from getting mixed up and becoming intricate would be possible if the origins of the letters that make up the relevant word

are not close to each other. He informed that in the words that were organizing with this method, the speaker would pronounce the word easily and fluently, and that the word would sound nice and pleasant to the ears of the listener. Sa'd al-Din al-Taftāzānī (d. 792/1390) defined tenafür as something that is heavy on the language and makes it difficult to speak. However, he stated that tenafür is not only directly related to the distance or closeness of the places of origin in the wording.

Hijri II. and Hijri VIII. lived for centuries when the views of the prominent rhetoric scholars until the are examined, it is seen that there is an agreement about the existence of the phenomenon of tenafur in the curriculum. However, there are disagreements about the source of tenafur. Hijri VIII. until the century the , tenafur was understood to mean that the person who said this word was forced because the origins of the letters that make up the words were too close or far away. Another issue is that the scholars of rhetoric have determined some criteria for tenāfur al-hurūf that some letters cannot be found in the same wording with some letters. In particular, they concluded that if one or more of the letter group ر - ل - ن - ف which is called zelka letters in rubai (fourth) and humasi (five) words, is not present, the original of that word is not Arabic.

Giriş

Dil, insanın duygu, düşünce, istek, arzu ve beklentilerini tüm yönleriyle ortaya çıkarmasına imkân sağlayan ve bu sayede hayatını idame ettirebilmesine olanak veren en önemli ve etkili iletişim aracıdır. İnsan, zihin dünyasında mevcut manaları lafızlara aktarmak suretiyle diğer insanlarla iletişime geçmektedir. Bu iletişimin sağlıklı yürüyebilmesi ise konuşan kimsenin lafızları ağzında gevelemeden net bir şekilde muhatabına aktarmasıyla mümkündür. İletişimin önünde büyük bir engel olarak duran bu sorun, belagat âlimleri tarafından tenâfür olarak isimlendirilmiştir.

Kelimede meydana gelecek tenâfür, konuşan kişiye telaffuz zorluğu yaşatacağı gibi o kelimeyi dinleyen kimsenin kulağında da kötü bir yankı bırakacaktır. Bu kötü ses nedeniyle tenâfür, lafızdaki ritmik ahengi bozacağı için dinleyicinin kulağında yankılanacak müzikalite zevkini de olumsuz yönde etkileyecektir. Şöyle ki harfleri tuğlaya benzetecek olursak lafzın inşası bu tuğlaların yerli yerince konulmasıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle lafızdaki iç ahengin korunabilmesi tenâfürden kaçınmakla, tenâfürden kaçınmak da ancak o lafzı, sesleriyle ilmek ilmek

dokuyan harflerin seçimine verilecek önemle doğru orantılı olacaktır.¹

1. Harf ve Harflerin Tertibi

Sözlükte yan, taraf, uç ve keskinlik gibi anlamlara gelen² harf, alfabeyi oluşturan seslerin yazıdaki karşılığı olup kelimelerin meydana gelmesinde belirleyici taraf oldukları için bu ismi almıştır.³ İstilahta ise harf, kendisi dışında manaya delalet eden şey demektir.⁴

Arapçada toplam 29 harf⁵ vardır. İslam'ın ilk yıllarında harflerin düzeninde “et-terfîbü'l-ebcedî”⁶ diye isimlendirilen bir sıralama bilinmekteydi. Bu sıralamanın özelliği, her harfin rakamsal bir karşılığının olması şeklinde aşağıdaki tabloda karşımıza çıkmaktadır:

ضطغ	ثخذ	قرشت	سعنص	كلمن	حطي	هوز	أبجد
ظ	ذ	ث	ر	ق	ص	ف	ع
ظ	ظ	ظ	ظ	ظ	ظ	ظ	ظ
1000	900	800	700	600	500	400	300
200	100	90	80	70	60	50	40
30	20	10	9	8	7	6	5
4	3	2	1				

Emevi halifesi Abdümelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminde “et-terfîbü'l-ebcedî” yerini Yahyâ b. Ya'âmer (ö. 89/708) ve Nasr b. Âsım (ö. 89/708) tarafından benzer harflerin peş peşe sıralanması üzerine yapılan ve günümüzde de kullanılmakta olan “hurûfü'l-hecâ” tertibine bırakmıştır.⁷

¹ Burada ele alınacak mevzu, sadece harflerin mahreç yerleri ile müfred lafızdaki tenafür arasındaki ilişkiye mahsus olacaktır. Öte yandan mevzuyu sınırlandırmak amacıyla belagat âlimlerinin konu ile alakalı görüşleri, hicri II. ve VIII. yüzyıl arası ile sınırlı tutulmuştur.

² Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981), 9/41.

³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.), 1/149; İsmail Durmuş, “Harf” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997), 16/158.

⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.), 76.

⁵ el-Halîl b. Ahmed, Sibeyhi ve İbn Cinnî Arap alfabesinde ı harfiyle beraber 29 harf olduğunu söylemişlerdir. Klasik tertipte ise (et-terfîbü'l-ebcedî) 29 harf sayısı aynı olmakla beraber ı harfi yerine ı tercih edilmiştir.

⁶ Abdülhâdî et-Tâzî, “Tertibu'l-Hurûfi'l-Ebcediyye beyne'l-Meşârika ve'l-Meğaribe”, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-Lügati'l-Arabiyye* 56 (1985), 198; Ahmed Şevkî en-Neccâr, “el-Ebcediyyetü'l-Arabiyye lemhatün ve nazratün”, *ed-Dâre* 2/8 (1976), 161; Mustafa İsmet Uzun, “Ebcad”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/68-70.

⁷ en-Neccâr, “el-Ebcediyyetü'l-Arabiyye lemhatün ve nazratün”, 161.

Harflerin sırası⁸ doğu ve batı tertibi şeklinde iki kısımda incelenmiştir⁹. Sıralamada j harfine kadar birliktelik olmakla beraber bu harften sonra farklı bir diziliş başlamaktadır.¹⁰

Sıralamada	Doğu Tertibi	Batı Tertibi
Ortak Olan Kısım	ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز،	ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز،
Farklılaşan Kısım	س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، هـ، لا، ي	ط، ظ، ك، ل، م، ن، ص، ض، ع، غ، ف، ق، س، ش، هـ، و، ي، لا

2. Mahreç ve Harflerin Mahreç Yerlerinin Tespiti

Sözlükte çıkış yeri anlamına gelen¹¹ mahreç, ıstılahta harflerin birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan nitelikleri bilmeye denmektedir.¹²

el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), harflerin mahreç yerlerini belirlemek için اَبْ , اَثْ , اُجْ , ... örneğinde olduğu gibi her harfin başına hemze getirmek suretiyle bütün harfleri heceleme tekniği aracılığıyla teker teker tecrübe eden ilk dil âlimidir.¹³ Bu yöntemle hecelediği harflerin sıralamasını yapabilmek için ilgili harfin ağzın neresinden çıktığını tespit ve tayin etmek istemiştir. Sonuçta ع harfinin boğazın en nihayetinden çıktığını fark edince yapacağı tertibe¹⁴ ilk olarak boğaz harfleri ile başlamıştır.¹⁵ Onun yaptığı

⁸ et-Tâzî, "Tertibu'l-Hurûfi'l-Ebcediyye beyne'l-Meşârika ve'l-Meğaribe", 197.

⁹ Harflerin tertibinde esas alınan doğu ve batı ile kastedilen Arap yarımadası ve Endülüs'tür. Bkz: et-Tâzî, "Tertibu'l-Hurûfi'l-Ebcediyye beyne'l-Meşârika ve'l-Meğaribe", 197-198.

¹⁰ et-Tâzî, "Tertibu'l-Hurûfi'l-Ebcediyye beyne'l-Meşârika ve'l-Meğaribe", 197; Durmuş, "Harf", 16/162.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/249.

¹² Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, thk. Gânim Kaddûrî (Ürdün: Dârü Ammâr, 2000), 102.

¹³ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut, 1988), 1/47 Bu yöntemle o, Arap alfabesinde ebced tertibi ile hurûfü'l-hecâ tertibinin dışında üçüncü bir sıralama getirmiştir.

¹⁴ el-Halîl b. Ahmed'in yaptığı bu sıralama, kendi döneminde doğru olup-olmayacağını tecrübe etme imkânı bulunmayan kişisel bir çalışmanın eseridir. Bkz: Muammer Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", *Bilimname* 4/1 (2004), 120.

¹⁵ el-Halîl b. Ahmed, kitabına ع harfi ile başlama sebebini أ'nin hazif, değişim ve noksanlaşmaya maruz kalmasıyla , ا harfinin isim ve fiillerde -zaid ve mübdel olması dışında- başta

sıralamayı şöyle bir tabloda göstermek mümkündür¹⁶:

29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
أ	ي	ا	و	ب	م	ف	ن	ل	ر	ث	ذ	ظ	ت	د	ط	ز	س	ص	ض	ش	ج	ك	ق	غ	خ	هـ	ح	ع

el-Halîl b. Ahmed'in mahreç esaslı harf tertibini talebesi Sîbeveyhî (ö. 180/796) de tatbik etmiş ancak Sîbeveyhî bazı harflerin mahreç sıralaması konusunda hocasından farklı sonuca ulaşmıştır.¹⁷ Onun yaptığı tasnifin tablosu şu şekilde gösterilebilir:

29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
و	م	ب	ف	ن	ظ	ذ	ث	ل	ر	ت	د	ط	ز	س	ص	ض	ش	ج	ك	ق	غ	خ	هـ	ح	ع	ا	أ	

Sırru sina'ati'l-i'rab adlı eseri ile İbn Cinnî (ö. 392/1002) el-Halîl b. Ahmed'den sonra durma noktasına gelmiş¹⁸ Arap dili fonetiği konularını yaklaşık iki asrın ardından yeniden etkin hale getirmiştir. O, bu kitapta harflerin mahreçleri, sıfatları, durumları gibi ses bilimine (Fonetik /علم الأصوات) ait birçok konuda detaylı bilgiler vererek kendisinden sonra gelen âlimlere muazzam bir miras bırakmıştır.¹⁹ İbn Cinnî, el-Halîl b. Ahmed'in sıralamasında hata ve düzensizlik bulunduğunu²⁰ belirtmesine rağmen harflerin mahreç yerlerini tespit etmede *إب , إث , إئ , إئج , ...* örneğinde görüldüğü üzere küçük bir değişiklikle onun tatbik ettiği yöntemi

gelmemesiyle, son olarak *هـ* harfinin sesinin gizli ve zayıf olmasıyla açıklamıştır. Daha sonra boğazın orta kısmına yönelmiş orada *ع* ve *ح* harflerinin mahreçlerini tespit etmiş, *ع* harfinin sesinin *ح* harfinden daha net ve telifinin daha güzel olmasından dolayı onu tercih ettiğini belirtmiştir. Bkz: Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhîr*, thk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ v.dğr. (Beyrut: Menşûratü'l-Mektebetü'l-Asriyye, 1986), 1/90.

¹⁶ Tablodaki sıra numaraları boğaz bölgesinin en dip noktasından başlayıp dudak ucunda biten sıralamayı gösterir. el-Halîl b. Ahmed için 1. harf *ع* ve 29. harf *أ* harfidir.

¹⁷ Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1982), 4/431.

¹⁸ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/398.

¹⁹ Muhammed Hassân et-Tayyân, "Araplarda Sesbilim (Fonetik)", çev. Ahmet Yüksel, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 306.

²⁰ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sırru sina'ati'l-i'rab*, thk. Hasan Hindâvi (el-Kassim, ts.), 45.

kullanmıştır.²¹ Arapçada bulunan 29 harfin mahreç yerleri, son tertibine onunla kavuşmuştur. İbn Cinnî'nin mahreç yerlerine göre yaptığı harflerin düzeni şöyledir:

29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
و	م	ب	ف	ش	ذ	ظ	س	ز	ص	ت	د	ط	ن	ر	ل	ظ	ي	ث	ج	ك	ق	خ	غ	ح	ع	ه	ا	أ

Mahreçler²² boğaz, dil (ağız) ve dudak olmak üzere üç ana bölgede toplanmıştır.²³ Bu bölgelerdeki mahreçlerin yerlerini²⁴ aşağıda verilen tabloda göstermek mümkündür²⁵:

²¹ el-Halîl b. Ahmed'in yöntemi her harfin başına أُج , أُث , أُب , "eb", "et", "es", "ec" örneğindeki gibi fethalı hemze getirerek harfi sakin okumak şeklindedir. Ancak İbn Cinnî bu yöntemde küçük bir değişiklik yapmış hemzeye fetha getirmek yerine اِج , اِث , اِث , "ib", "it", "is", "ic" örneğinde olduğu gibi kesra getirmeyi tercih etmiştir. Bkz: İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 6-7.

²² el-Halîl b. Ahmed, mahreç teriminin dışında حيز "hayyiz" terimini de kullanmıştır. O, hayyiz terimi ile mahreç bölgelerindeki lokal (mahalli) yerleri kastetmiştir. Mesela dil (ağız) harfleri mahreç bölgesinde, dil ucu ile ön üst dişlerin diplerinden çıkan ط , د , ت harflerinin yerini o harflerin "hayyiz"i olarak tanımlamıştır. Bkz: el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/41; Öte yandan mahreç için İbn Düreyd (ö. 321/933) بحرى "mecra" ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) مقطع "makta" terimini kullanmıştır. Bkz: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheratu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâ'îyn, 1987), 1/45; İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/6.

²³ Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kıraatler* (Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002), 41-42; Boğaz, dil (ağız) ve dudaktan başka الخيشوم denilen geniz boşluğundan ihfa durumunda gunneli çıkan hafif ه harfi ile idgam maalgunne durumunda م harfi vardır. Yine الجوف ismi verilen ve boğazın göğse bitişik olan kısımdan dudaklara varıncaya kadar boğaz ile ağız içinde bir boşluk bulunmaktadır. Buradan ma kabli madmum و , ma kabli meksur ي ve ا harfi (med harfleri) çıkmaktadır. Bu iki kısım da eklendiği zaman mahreç bölgesindeki lokal (mahalli) yerlerin sayısı 17 rakamına ulaşmaktadır. Öte yandan bu iki bölgeyi lokal olarak değil bizzat boğaz, dil (ağız) ve dudak gibi mahreç bölgesi sayanlar da vardır. Bkz: Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 204-212.

²⁴ ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 102-104.

²⁵ Makale konusunun dışına çıkmamak için mahreç yerlerinin tespiti ile alakalı tartışmalar aktarılmayacak ve konu burada sonlandırılacaktır. Diğer yandan tabloda verilen rakamlar, mahreç bölgelerindeki lokal (mahalli) alan sayılarını göstermektedir.

	Mahreç Bölgesi	Mahreç Bölgesindeki Lokal (Mahallî) Yerler	Harfler
1	Boğaz Harfleri	Boğazın en uç kısmı (nihayeti)	أ، هـ
2		Boğaz ortası	ع، ح
3		Boğazın ağza en yakın kısmı	غ، خ
4	Dil (Ağız) Harfleri	Dilin boğaza en yakın kısmı ile üst damak	ق
5		Dilin üst damakla buluştuğu, ağız başlangıcına en yakın yer	ك
6		Dil ortasıyla üst orta damak arası	ی، ش، ج
7		Dil ucu sağ veya sol kenarının üst azı dişleriyle buluştuğu yer	ض
8		Dil kenarının en aşağısından nihaî ucuna varıncaya dek, bu kısımla üst damak ve ön üst dişlerin dibi	ل
9		Dil ucu ile ön dişlerin az üzeri	ن
10		Dil ucu ile ona karşılık gelen iki üst ön dişlerin üstündeki damak kısmı	ر
11		Dil ucu ile ön üst dişlerin dipleri	ت، د، ط
12		Dil ucu ile ön alt dişler	ص، ز، س
13		Dil ucu ile ön dişlerin uç kısımları	ث، ذ، ظ
14	Dudak Harfleri	Alt dudak içiyle üst ön dişlerin ucu	ف
15		İki dudak arası	ب، م، و

3. Lafızda Gerçekleşen Tenâfürün Kaynağı İle İlgili Görüşler

Sözlükte dağılma, kaçışma, hayvanın ürkmesi gibi anlamlara gelen²⁶ tenâfür, terim olarak doğrudan kendisinden kaynaklanan nedenlerden ötürü kelimenin telaffuzunun dile son derece zor ve ağır gelmesi anlamına gelmektedir.²⁷ Konu ile alakalı belagat âlimleri arasında kullanılan en meşhur örneklerden birisi, devesinin ne durumda olduğu sorulan bir bedevinin cevaben: *تَرَكَهَا تَرعى المَعُجَعُ* “Onu devedikeni (hü’hu’) otlamaya bıraktım.”²⁸ cümlesinde geçen *المَعُجَعُ*²⁹ lafzıdır. Zira tamamı boğaz harflerinden telif edilmiş bu kelimenin telaffuzu, hem dile ağır gelmekte hem de bu lafzı dinleyen kişinin kulağında hoş olmayan bir ses bırakmaktadır. Diğer örnek ise İmruülkays’ın (ö. 540 dolayları) sevgilisi Uneyze³⁰ için inşad ettiği şu beyitlerdir³¹:

عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرِزَاتٌ إِلَى الْعُلَا تَضِلُّ الْعِقَاصُ فِي مُنَىٍّ وَ مُرْسَلِ

“Yukarı kalkmış saç örgüleri dağınık halde, topuzları kayboluyor kıvrılmış ve sarkmış saçlar içinde”

İlk mısradaki geçen *مُسْتَشْرِزَاتٌ* kelimesindeki sert ت harfi ve cehr sıfatlı³² ز harfi arasında yumuşak sesli ش harfinin bulunması bu lafzın telaffuzunu zorlaştırarak tenâfüre sebep olmuştur.³³

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/224.

²⁷ el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2003), 16.

²⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/39.

²⁹ Kelimenin aslının *مُعْجَعٌ* olduğu da rivayet edilmiştir. Bkz: İbn Sinân Ebû Muhammed 'Abdulâh b. Muhammed el-Hafâcî, *Sirru'l-Fasâha*, thk. Ali Fûde (Kahire: Mektebetü'l-Hafâcî, 1984), 53; *مُعْجَعٌ* kelimesinin kokusu kötü ve tadı acı bir ağaç türü anlamına geldiği söylenmiştir. Bu nedenle bu bitkiye özelliği ile bağlantılı olması için telaffuzu zor bir isim verildiği aktarılmıştır. Bkz: Abdülfettâh Besyûnî, *İlmu'l-Meânî* (Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2015), 23.

³⁰ Asıl adı Fâtıma'dır. Bkz: Musullu Abdullah Hasib, *İmruülkays Kasîde-i Mu'allakası'nın Şerhi* (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021), 43.

³¹ İmruülkays b. Cühr, *Divânü İmruülkays*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l Maârif, ts.), 17.

³² Cehr sıfatı, mahrece kuvvetli dayanıldığı için nefes cereyanının tıkanmasından dolayı sesin yükseltilmesine denmektedir. *ظل قو رضى إذ غزا جند مطيع* şeklinde formüle edilen toplam 19 harften oluşmaktadır. Bkz: Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 218-219.

³³ *مُسْتَشْرِزَاتٌ* kelimesinde meydana gelen tenâfürün mahreçten değil, harflerin sıfatlarından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Zira mütekaddimün belagat âlimleri, buradaki tenâfürün sebebinin “*مُسْتَشْرِزَاتٌ*” kelimesinde sert ت harfi ile cehr sıfatlı ز harfi arasında yumuşak sesli ش harfinin bulunmasıyla açıklamışlardır. Fakat aynı ses özelliklerine sahip *مُسْتَشْرِفَاتٌ* kelimesinde

Konuşan kişinin söyleyiş güçlüğüne maruz kalması açısından her iki örnek incelendiğinde söz konusu lafızların kişide dil sürçmesi ve mahreç düğümlenmesine sebep olduğu görülecektir. Ancak bu iki durumdaki tenâfür aynı olmayıp birbirinden farklılık göstermektedir. Şöyle ki مُسْتَشْرَرَاتٌ lafzının söylenmesi esnasında mahreç düğümlenmesi görülmezken dil sürçmesi yaşanmaktadır. مُعْتَمِعٌ lafzının telaffuzunda ise dil sürçmesinden ziyade mahreç yakınlığı nedeniyle boğaz bölgesinde bir düğümlenme, sıkışma ve daralma meydana gelmektedir.³⁴ Aynı şekilde مُعْتَمِعٌ lafzının söylenişini işiten kimsenin kulağındaki nahoş tınlama, bu lafzı söylemeye çalışan kimsenin çektiği sıkıntıyla neredeyse eşdeğerdir. O halde tenâfüre lafzın telaffuzu esnasında konuşan kişinin yaşadığı dil sürçmesi ve mahreç düğümlenmesi mi yoksa o lafzı dinleyen kimsenin kulağının tırmalanması mı sebep olmaktadır? Belagat âlimleri arasında tenâfür olgusunun varlığı ile alakalı bir ittifak olmasına rağmen onun kaynağı ile alakalı ihtilaf mevcuttur. Bu ihtilaf noktalarının neler olduğu ile alakalı öne çıkan bazı belagat âlimlerinin görüşlerinin ortaya konması bu konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Aşağıda bu âlimlerin görüşleri açıklanacaktır.

3. 1. Tenâfürün Konuşan Kişinin Telaffuzundan Kaynaklandığını İddia Edenler

3.1.1. el-Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) Görüşleri

el-Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-'Ayn adlı eserinin giriş bölümünde harflerden kaynaklanan tenâfür konusuna ilk kez değinen dil âlimi olmuştur.³⁵ Ona göre Arap dilini oluşturan kelimelerdeki harfler, dile zor gelmeyen yapıda olanlardır. Bu nedenle Arapça lafızlarda en fazla kullanılan harfler, telaffuzu kolay olan ve dil ile dudağın uç tarafıyla söylendiği için zekâ harfler³⁶ denilen م - ب - ف - ل - ن - ر harf grubudur. Zira konuşmanın

tenafürün olmaması مُسْتَشْرَرَاتٌ kelimesinde harflerin sıfatlarından kaynaklı tenafür iddiasını çürütmektedir. O halde buradaki tenafür, مُسْتَشْرَرَاتٌ kelimesinin zevki selim sahibi bir kimsenin kulağına nahoş gelmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bkz: Besyûnî, *İlmu'l-Meânî*, 24; Sa'düddin et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmîyye, 1971), 15.

³⁴ Necdet Çağır, "Kur'an Tüm Fesahat İhlallerine Kapalı Mıdır?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 184.

³⁵ İsmail Durmuş, "Tenâfür" (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 40/439.

³⁶ el-Halîl b. Ahmed'e göre dil ucu harfleri ن - ل - ر ve dudak harfleri ise م - ب - ف harfleridir.

akıcı ve kıvrak olması³⁷ dudak ve dil ucu aracılığı ile gerçekleşmektedir.³⁸

el-Halîl b. Ahmed, rubâî (dörtlü) ve humâsî (beşli) kelimelerin telaffuzlarının kolay olması için م - ب - ف - ل - ن - ر harflerinden (zelkâ harfleri) bir veya birkaçından soyutlanmamış olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Aksi halde o kelime, كَشَعْنَج , حَضَعْنَج , كَشَعَطَج gibi Arapça asıllı bir kelime değil³⁹ sonradan ortaya çıkarılmış ve Arapçaya dâhil edilmiş bir kelime olacaktır.⁴⁰ Ona göre içinde zelkâ harflerinin olmadığı bir lafızda kelimenin yapısında ortaya çıkacak kusuru, vurgusunun kalın ve telaffuzunun açık olması dolayısıyla o ismin kök harflerinde bulunacak ع ve ق harfleri telafi edecektir. Ancak bu yapının isim olması durumunda ع ve ق harfleri ile beraber ت , ط , د , س harflerinin de bu isimde bulunması gerekmektedir.⁴¹ Misal olarak قُدَّاحِس “cesur” kelimesinde bu harflerden د , ق ve س , ع “altın” kelimesinde د , س ve ع harfleri ve son olarak دُعْشَوْقَة “fare, kurbağa vb. küçük hayvan” kelimesinde ise د , ق ve ع harfleri bir araya gelerek kelimelerin sesini güzelleştirmiştir.⁴²

el-Halîl b. Ahmed, bazı harflerin araya fasıla girmesi veya aslı yabancı bir kelime olması dışında birbirleriyle bir araya gelemeyeceğini ifade etmiştir. Bu harf gruplarını şöyle bir tabloda göstermek mümkündür⁴³;

Harfler	Açıklama
---------	----------

³⁷ el-Câhız (ö. 255/869) bu konuda el-Halîl b. Ahmed ile aynı düşüncededir. Zira yeni yeni konuşmaya başlayan çocuğun ağzından ilk olarak telaffuzu kolay olmasından dolayı ماما “mâmâ” veya بابا “bâbâ” gibi lafızlar çıkmaktadır. Bkz: Ebû ‘Osmân el-Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 1/62.

³⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/37.

³⁹ İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu konuda el-Halîl b. Ahmed ile aynı düşüncededir. İbn Cinnî'ye göre rubâî (dörtlü) ve humâsî (beşli) mücerred lafızlarda bu harflerden en az bir tanesinin bulunması o kelimenin Arapça asıllı olduğunu gösterir. Misal olarak قُرْزُدُق , سَفْرَجَل , فَعْصَب , جَعْفَر , كَشَعَطَج kelimelerini verir. Bkz: İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i 'râb*, 1/64-65.

⁴⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/37-38.

⁴¹ Bu cümleden ع , ق , ت , ط , د , س harflerinin tamamının aynı isimde kullanılması gerektiği anlamının çıkmaması gerekir. Verilen örnekler incelendiği zaman örneklerin ع ve ق harflerinden birinin mutlaka yer aldığı ve diğer harflerin ت , ط , د harflerinden yapılan bir kombinasyon olduğu görülecektir.

⁴² el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/38-39.

⁴³ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/40,43-44.

ق	ك	Aslı Arapça olan bir kelimedede asla beraber bulunmazlar. Ancak Arapça asıllı olmayan başka bir kelimedede bulunmaları mümkündür.
ق	ج	Aslı Arapça olan bir kelimedede asla beraber bulunmazlar. Ancak Arapça asıllı olmayan başka bir kelimedede veya araya fasıla girmesi durumunda bulunmaları mümkündür.
ج	ك	Aslı Arapça olan bir kelimedede asla beraber bulunmazlar. Ancak Arapça asıllı olmayan başka bir kelimedede veya araya fasıla girmesi durumunda bulunmaları mümkündür.
ض	ص	Aslı Arapça olan bir kelimedede asla beraber bulunmazlar. Ancak her harfin bir sayısal karşılığı olan cümlelerin hesaplanmasında beraber gelmeleri mümkündür.
ض	ك	Aslı Arapça olan bir kelimedede asla peş peşe bulunmazlar. Ancak muzaaf şekilde veya araya fasıla girmesi durumunda bulunmaları mümkündür.

el-Halîl b. Ahmed'in Kitâbü'l-'Ayn adlı eserindeki örnekler incelendiğinde onun lafızdaki tenâfüre sebep olarak harflerdeki aşırı mahreç yakınlığını gördüğünü söylemek mümkündür. Zira bu yakınlık, lafzı telaffuz etmeye çalışan kişinin bu lafzı rahat ve akıcı bir şekilde söylemesini güçleştirecektir.

3.1.2. el-Câhiz'in (ö. 255/869) Görüşleri

el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde harflerden kaynaklanan tenâfür için ilk defa "iktirân-ı hurûf" terkiibini kullanan dil âlimidir.⁴⁴ O, lafzı oluşturan harfler arasında bir ahengin olmasının gereğine işaret etmiştir. Bir lafzı oluşturan bazı harflerin aralarındaki sıralama dikkate alınmadan diğer harflerle uyum içinde olamayabileceğini görüşünü dile getirmiştir. ج harfinin ظ، غ، ق، ط ve ز harfinin س، ظ، ض، ذ harfleriyle ne başta ne de sonda aynı kelimedede bulunmayacağını misal olarak getirmiştir.⁴⁵ Ona göre beyan, harflerin tam telaffuz edilmesi ve mahreçlerinden kolayca çıkması ile konuşmanın tok bir sesle olmasına ihtiyaç duymaktadır.⁴⁶ Kelimeyi meydana

⁴⁴ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/69.

⁴⁵ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/69.

⁴⁶ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/14.

getiren harflerin akıcı, dile hafif ve kolay gelen harfler olması durumunda öncelikle kelimenin sonra da kelimelerin oluşturduğu beytin tamamının okunmasının bir kelime hatta sadece bir harfmiş gibi kıvrak, düzgün ve sürükleyici olacağını belirtmiştir.⁴⁷

el-Câhiz, tenâfür-i hurûf konusuyla dolaylı yönden bağlantılı olan dilde pelteklik konusuna da değinmiştir. O, pelteklığın ر, ل, س, ق harflerinin düzgün bir şekilde söylenememesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴⁸ Onun bu konudaki tespitlerini şöyle bir tabloda vermek mümkündür:

Pelteklığe Maruz Kalan Harf	Peltek Olarak Söylenilen Harf	Misal
ق	ط	طُلْتُ yerine قُلْتُ denmesi
س	ث	بِسْمِ اللَّهِ yerine بِسْمِ اللَّهِ denmesi
ل	ي	جَمَلٍ yerine جَمِيٍّ denmesi
	ك	مَكْعَكَةٌ فِي yerine مَا الْعِلَّةُ فِي هَذَا denmesi
ر	ي	عَمْرُو demek isteyen bir kimsenin عَمِّي demesi
	غ	عَمْرُو “ ” “ ” ” عَمَّغ demesi
	ذ	عَمْرُو “ ” “ ” ” عَمَّد demesi

⁴⁷ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/67.

⁴⁸ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/34-36.

	ظ	مَطَّةٌ yerine مَرَّةٌ denmesi
--	---	--------------------------------

3.1.3. İbn Düreyd'in (ö. 321/933) Görüşleri

İbn Düreyd, lafzı oluşturan harflerin mahreçlerinin birbirine yakın olması durumunda bunun dile ağır geleceğini ve telaffuz güçlüğü yaşanacağını ancak mahreç uzaklığı nedeniyle telif edilen lafızların ise telaffuzlarının kolay ve akıcı olmasından dolayı güzel olacağını söylemiştir. Zira dil, mesela boğaz harflerinden müteşekkil bir lafzı, içerisinde dudak ve dil ucu harflerinden (- ر - م - ب - ف - ن - ل - ج) arındırılmış olarak kullandığında bu husus dilin tınısı tek ama hareketleri çeşitli bir söyleyişle karşı karşıya kalmasına sebep olacaktır. Böyle bir durumda o lafzı konuşan kişi telaffuz zorluğu yaşayacaktır.

Diğer yandan mahreç yakınlığı kişiye telaffuz güçlüğü yaşatacağı gibi, harfler arasında birbirine dönüşme tehlikesini de barındırmaktadır. Bu durum tenâfür konusu ile doğrudan olmasa da dolaylı yönden bağlantılıdır. Mesela bazı lehçelerde mahreç yakınlığından dolayı ج ile ك ve ه ile ا ile ج harfleri arasında الله أم الله kelimesinin الله هم ibaresinde geçen هم şekline dönüşmesi veya جمل lafzının كمل lafzına dönüşmesi gibi bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.⁴⁹

3.1.4. Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ er-Rummânî'nin (ö. 384/994) Görüşleri

er-Rummânî, tenâfüre sebep olarak harflerin aşırı mahreç yakınlığı veya uzaklığını görmektedir. Bu nedenle lafzın telifinde tenâfür durumundan kaçınılabilmesinin yolunu, تعديل الحروف (harflerin dengeli olması) terkibi ile anlatmıştır.⁵⁰ Misal olarak mahreç itibarıyla ج harfinden ل harfine geçmenin ل harfinden mahreci uzak olduğu için ا harfine geçmekten, aynı şekilde ص harfinden ح harfine geçmenin, ا harfinden ل harfine geçmekten daha uygun olacağını söylemiştir.⁵¹

er-Rummânî, tenâfür konusunda harflerin mahreç yerlerinin aşırı yakınlığının neden olduğunu savunan el-Halîl b. Ahmed ve İbn Düreyd'in düşüncesine katılmaktadır. Ancak er-Rummânî, aşırı mahreç yakınlığı ile

⁴⁹ İbn Düreyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 42-46.

⁵⁰ Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kurân*, thk. Muhammed Halfullah (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1976), 94.

⁵¹ er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kurân*, 78.

beraber mahreçlerin birbirinden aşırı uzak olmasının da tenâfüre sebep olduğunu savunmaktadır. Zira her iki durum⁵² dilin o lafzı telaffuz etmesini zorlaştıracığından harflerin aşırı mahreç uzaklığı ya da yakınlığından arındırılması ve dengeli olarak seçilmesi, lafızdaki tenâfür olgusunu ortadan kaldıracaktır. er-Rummânî'ye göre tenâfürden uzak lafız, hem dinleyenin kulağında güzel bir etki bırakmakta hem o lafzın telaffuzu kişiye zahmetsiz gelmekte hem de insan mizacı bu tür lafızları kolayca kabul etmektedir.⁵³

3.1.5. İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) Görüşleri

İbn Cinnî, Arap harflerini telaffuz edilmesi açısından hafif ve ağır olarak iki bölümde ele almış, ا, ت, س, ل, م, ن, و, ي, هـ, ا harflerinden teşekkül eden ve ziyade harfler ismi verilen bu on harfi⁵⁴ en hafif, هـ, ع, غ, ح, خ harflerinden meydana gelen boğaz harflerini ise en ağır harfler olarak belirtmiştir.⁵⁵ Diğer yandan nadir de olsa boğaz harflerinin bir araya gelmesiyle oluşan هَدَأْتُ, حَبَّأْتُ, عَيْهَبٌ gibi telif edilmiş kelimeler de vardır. Fakat dikkatlice bakıldığı zaman lafızları oluşturan boğaz harflerinin peş peşe değil araya başka bir harfin girmesiyle meydana geldiği görülmektedir. İbn Cinnî, üç durumda boğaz harflerinin peş peşe gelmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir:

1- Lafız, اُأَخَذَ, أَأَخَذَ ve أَأَخَذَ gibi ا harfi ile başlayıp devamında ح, خ, هـ harflerinden biri geldiği zaman art arda gelebilmektedir. Ancak İbn Cinnî, هَأَأَأْتُ (Koçu –koyunla çiftleşmesi veya su içmesi için- çağırırım.) veya هَأَأَأْتُ (Deveyi he' he' deyip –azarlamak suretiyle- sürdüm.) cümlelerinde ح ve هـ harflerinden sonra gelmesini ا harfinin zayıflığına bağlamıştır.

2- Şayet ع harfi هـ harfi ile aynı lafızda bulunacaksa عَهْدٌ ve عَهْنٌ lafızlarında görüldüğü gibi önce ع harfi gelmelidir.

⁵² Harflerin aşırı mahreç yakınlığı ve uzaklığı

⁵³ er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kurân*, 96.

⁵⁴ İbn Cinnî, bu harfleri akılda kalabilmesi için اليوم تنسأه cümlesi ile formüle etmiştir. Müellif, bu cümleye سألتمونيتها veya هويت السماء şeklinde de alternatif getirmiştir. Bkz: İbn Cinnî, *Sırru smâ'ati'l-i'râb*, 2/811.

⁵⁵ İbn Cinnî, ا harfinin dile hafif gelenler grubunda zikredilmesini ve دَابٌ ve نَالٌ örneklerinde görüldüğü üzere mahreçleri yakın harflerin birbirine karışmasını engelleyen bir fasıla görevi icra etmesiyle açıklamıştır. Bkz: İbn Cinnî, *Sırru smâ'ati'l-i'râb*, 2/812.

3- Eğer خ harfi ع harfi ile aynı lafızda bulunması icap ederse النَّعَج ve بَجَع lafızlarında görüldüğü gibi önce خ harfi gelmelidir.

İbn Cinnî, bir lafzın peş peşe aynı cinsten boğaz harfleriyle muzaaf şekilde nadir olarak geldiği için Araplar tarafından bu tür kullanımın terk edildiğini söylemiştir.⁵⁶ Lafzı oluşturan ve mahreçleri birbirine yakın iki harfin arasının uzak olması durumunda telif edilen lafzın güzel olacağını haber vermiştir. Ancak bu iki harfin peş peşe gelmesi durumunda güçlü (baskın) olan harf hangisi ise أُزْل ve وْدْ kelimelerinde görüldüğü gibi lafza onunla başlanmasının gereğine dikkat çekmiştir. Zira ر harfi ل harfinden, ت harfi د ه harfinden daha güçlü ve daha baskındır.⁵⁷ Bu konuda onun İbn Düreyd ile aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Cinnî'ye göre ج , ك , ق harf grubunda bulunan harfler, dile en uzak olan harfler kabul edilmektedir. Ayrıca o, bu harflerin biri diğeri ile كَجْ , فَكْ , كَجْ örneklerinde olduğu gibi bir lafızda art arda gelemeyeceğini söylemiştir. Ancak bu harfler بِأَجْ , مَأَجْ , سَكْ misallerinde olduğu gibi mükerrer gelebildiği gibi مَجْ ve أَجْ örneklerinde olduğu gibi muzaaf da gelmesinde sakınca bulunmamaktadır. İbn Cinnî, sesin bir harfin mahrecine yönelmesi durumunda iki sesin farklılığını görebilmek için diğlerinden uzak olan harfin mahrecine güvenmenin gereğinden bahsetmiştir.⁵⁸ Yani herhangi bir harfin mahrecinden kaynaklanan tınlamanın ayırt edilebilmesi için diğeri harfin ilk harften mahreç olarak uzak olması gereklidir. Zira mahreçleri yakın iki harfin peş peşe gelmesi durumunda bu tınlamanın birbirine karışma tehlikesi olduğundan birinci ve ikinci harfin mahreçlerinin birbirine uzak olması her iki harften çıkacak tınlamanın net olarak duyulmasına imkân verecektir. Bu da o lafzın söylenmesini kolaylaştıracaktır.

İbn Cinnî, ses uyumu açısından Arapça kelimeleri üç kısımda incelemiştir:

1- Mahreçleri birbirine uzak harflerden oluşan lafızlar en güzel (fasih) kelimelerdir.

2- Muzaaf lafızlar, güzellik yönünden ikinci sıradadır.

⁵⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 2/813.

⁵⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 2/812-814.

⁵⁸ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 2/815.

3- Mahreçleri birbirine yakın harflerden teşekkül eden kelimelerdir. Ancak bunların kullanımı az olmasından dolayı fesahatten uzak kabul edilmişlerdir.⁵⁹

3.1.6. İbn Sinan el-Hafâcî'nin (ö. 466/1073) Görüşleri

İbn Sinan el-Hafâcî, harflerin tenâfürden uzak bir şekilde telif edilebilmesini üç kısımda incelemiştir:

1- Mahreçleri birbirine uzak harflerden meydana gelerek telif edilen lafızlar ki bunlar en güzel ve seçkin olanlardır.

2- Bir harfin kendi cinsiyle muzaaf bir lafız haline gelmesi durumunda bu lafız, güzellikte ikinci sırada gelmektedir.

3- Mahreçleri birbirine yakın harflerden⁶⁰ oluşan lafızlar ise ya nadir kullanılmasından ya da kendiliğinden lafza katılmış olması sebebiyle fesahatten uzak olarak kabul edilmektedir.

el-Hafâcî, müfred lafızlarda fesahat konusunu sekiz kısımda incelemiştir.⁶¹ İlk bölümde lafız oluşturan harflerin mahreçlerinin birbirinden uzak olma şartını getirmiştir. O, konunun daha iyi anlaşılması için seslerin uyumu ile renklerin uyumu arasında bağlantı kurmayı tercih etmiştir. Şöyle ki; renklerin insanın gözüne hitap etmesi gibi harfleri oluşturan sesler de kulağa hitap etmektedir. Zira zıt renkler insana birbirine yakın renklere göre daha güzel gelmektedir. Mesela beyaz renk, siyah renkle zıt bir renk olup sarı renkle birbirine yakın renktir. Bu nedenle beyaz renk, siyah renkle sarı renge göre daha uyumlu olacaktır.⁶² Bu bağlamda mahreç yerleri birbirine uzak harflerden telif edilen lafızın konuşana ağır gelmemesi ve dinleyenin o lafız güzel bulması ile zıt renklerden müteşekkil bir nakışın güzel görünmesinin sebebi ortaktır.⁶³ el-Hafâcî, konuyla alakalı şu beyti örnek olarak getirmiştir:

فالوجه مثل الصبح مبيضُ والفرع مثل الليل مسودُ
ضدان لما استجمعا حسنا والضدُّ يُظهر حسنه الضدُّ

“Yüz, sabah gibi beyaz, saç gece gibi siyah; iki zıt kavuşursa güzel olur, zıddın

⁵⁹ İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, 2/816.

⁶⁰ İbn Sinan el-Hafâcî, mahreçleri yakın harfler için الحروف المتقاربة yerine الحروف المتجاورة ifadesini kullanmıştır.

⁶¹ Diğer yedi kısım konumuzu doğrudan ilgilendirmedığı için üzerinde durulmayacaktır.

⁶² el-Hafâcî, *Sirru'l-Fasâha*, 60.

⁶³ el-Hafâcî, *Sirru'l-Fasâha*, 60; Halim Öznurhan, “İbn Sinân El-Hafâcî'ye Göre Fesâhat”, *Marife*, (Bahar 2011), 141.

güzelliğini zıt gösterir.”⁶⁴

Beyitlerde de ifade edildiği gibi bir şeyde zıt olma durumu artıkça birbirine zıt olan şeylerin anlaşılması da o oranda artacaktır.⁶⁵ Aynı şekilde lafızdaki harfler, mahreç açısından birbirine ne kadar uzak olursa harfin mahrecinden çıkan sesler de o ölçüde daha net ve anlaşılır olacaktır. Böylece o lafzı söyleyen kişide konuşma güclüğü görülmeyecektir. Bu konuda o, İbn Düreyd ve İbn Cinnî ile aynı görüşü paylaşmıştır. Ancak er-Rümmânî'nin mahreç uzaklığının da tenâfüre sebep olacağı fikrine katılmadığı görülmektedir. el-Hafâcî, Arap kelimada mahreçleri uzak olan harflerden müteşekkil lafızların sayılamayacak kadar çok bulunduğunu haber vermiştir. Ancak مُغْتَمِعٌ (devedikeni) kelimesinde olduğu gibi lafzı oluşturan harflerin tamamının mahreçleri birbirine yakın boğaz harflerinden gelmesi durumunda kişinin buradaki telaffuz zorluğundan ve dinleyenin kulağını rahatsız etmesinden kaynaklanan çirkinliği fark edeceğini belirtmiştir.⁶⁶ Diğer yandan el-Hafâcî, ط ve ض harflerindeki mahreçlerin yakın ve benzerlik yönünün çok kuvvetli olmasından dolayı, kendi zamanındaki bedevilerin çoğunun konuşmaları esnasında bu harfleri telaffuz ederken mahreçlerini ayırmamalarını tenkit etmiştir.⁶⁷

el-Hafâcî'ye göre boğaz harflerinden telif edilen lafızlar, konuşma esnasında dile ağır gelmesi ve zorluk vermesinden dolayı nadiren kullanılmıştır. Öte yandan mahreç yakınlığından dolayı konuşmada dile ağır geleceği için ج, ك, ق harflerinin bir lafızda mükerrer olarak bulunması dışında , جَقْ , فَكْ , كَجْ örneklerinde olduğu gibi peş peşe gelmeyeceği konusunda İbn Cinni ile aynı görüştedir. Aynı şekilde mahreç yakınlığı sebebiyle ج, ك, ق harflerinde olduğu gibi ج, ص, ز harflerinin de aynı lafız içinde peş peşe gelmeyeceğini haber vermiştir.⁶⁸

3.2. Tenâfürün Muhatabın İşittiği Lafzın Kulağına Yakışsız (Çirkin) Gelmesinden Kaynaklandığını İddia Edenler

⁶⁴ Halim Öznurhan, bu beyitlerin el-Huseyn b. Muhammed el-Menbicî'ye (ö. 291/904) ait olduğunu söylemiş ancak şairin vefat tarihini vermemiştir. Bkz: Öznurhan, “İbn Sinân El-Hafâcî'ye Göre Fesâhat”, 141.

⁶⁵ Mesela bir orkestrayı oluşturan müzik aletleri vurmaları, üflemeli, yaylılardan ve bunların alt bileşenlerinden meydana geldiğinde aynı müzik parçasını uyumlu bir şekilde icra etmeleri mümkün olacaktır.

⁶⁶ el-Hafâcî, *Sirru'l-Fasâha*, 61.

⁶⁷ el-Hafâcî, *Sirru'l-Fasâha*, 53.

⁶⁸ el-Hafâcî, *Sirru'l-Fasâha*, 54.

3.2.1. Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr'in (ö. 637/1239) Görüşleri

İbnu'l-Esîr, mahreçleri uzak ve yakın harfler konusunun Arapçanın büyük bir kısmında görüldüğünden bahsetmektedir. Arapçada lafızlar en çok sülâsî (üçlü), daha sonra rubâî (dörtlü), diğerlerine göre az da olsa humâsî (beşli) olarak gelmektedir. Ona göre dili va`z edenler tarafından lafızların telifinde, gerek dile ağır geldiği (إستفقال) ve gerekse de hoş karşılanmadığı (إستكره) için çoğu harfler düşürülmüştür.⁶⁹ Bu nedenle Arapça bir lafızda ع - ز - ل، س - ر، ج، ق - ح، خ - ح grubundaki harfler arasında birliktelik olmamaktadır.

İbnu'l-Esîr, tüm bu anlatılanların harflerin mahreçlerinin uzak olmasının önemli görülmesine bir delil olduğunu öne sürmesine rağmen⁷⁰ İbn Sinan el-Hafâcî'nin lafzın telifinde harflerin mahreçlerinin uzak olmasının lüzumu ile ilgili görüşüne katılmamaktadır.⁷¹ Ona göre şiir ve nesir erbabı lafızların mahreçlerini itibara aldığına, ya vereceği hutbenin ya da nazmedeceği şiirin süresi uzayacaktır. Yine kişiye bir lafzın güzel mi yoksa çirkin mi olduğu konusunda soru yöneltildiğinde, o kişi cevap verirken ilk önce bu lafzın mahreçlerinin uzak veya yakın olup-olmamasına değil, kulağını rahatsız edip-etmemesine bakacaktır.⁷²

İbnu'l-Esîr, mahreçleri yakın olan harflerle telif edilmiş her lafzın fesahat açısından kusurlu olmayacağını ifade etmektedir. Bu görüşü ile el-Halîl b. Ahmed, İbn Düreyd, er-Rümmânî, İbn Cinnî ve İbn Sinân el-Hafâcî'nin harflerdeki mahreç yakınlığının tenâfüre sebebiyet verdiği görüşüne kısmen karşı çıkmıştır. Nitekim o, ش-ح harflerinin mahreçleri birbirine yakın olmasına rağmen bu harflerden telif edilen شجى ve جيش lafızlarının oldukça güzel olduğuna dair örnekler getirmiştir. Aynı şekilde ب - م - ف harflerinin de mahreçlerinin birbirlerine çok yakın olduğunu aktardıktan sonra bu harflerden telif edilmiş فم lafzını örnek olarak vermiştir. Zira İbnu'l-Esîr'e göre mahreç yakınlığı, tenâfür için tek başına bir engel teşkil

⁶⁹ Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir* (Kahire: Dâru nehdati Mısır, 1973), 1/172.

⁷⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/172.

⁷¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/172; Öznurhan, "İbn Sinân El-Hafâcî'ye Göre Fesâhat", 140.

⁷² İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/173; Öznurhan, "İbn Sinân El-Hafâcî'ye Göre Fesâhat", 141.

etmemektedir.⁷³ Diğer yandan İbnu'l-Esîr, harflerinin mahreçleri yakın olan lafızların çirkin olarak kabul edildiğini aktardıktan sonra benzer durumun mahreçleri uzak olan lafızlarda da görülebileceğini belirtmektedir. Misal olarak dudak harfi olan م , dilin ortasından çıkan ل ve boğaz harfi olan ع harflerinden telif edilmiş ملع lafzını göstermektedir. Her ne kadar ملع lafzını oluşturan harflerin mahreçleri birbirinden uzak olsa da bu lafzı zevki selim sahibi ve feshati bilen bir kimsenin kullanmayacağını iddia etmektedir. Fakat diğer taraftan ملع lafzı ters çevrildiğinde علم lafzı ortaya çıkmaktadır. O, علم lafzının güzelliği konusunda söylenecek bir şeyin olmadığını, ayrıca harflerin mahreçlerine itibar edilmesi durumunda lafızdaki güzellik ve çirkinlik konusunda ملع ve علم lafızları için bir şey değişmeyeceğini vurgulamıştır.⁷⁴

İbnu'l-Esîr, جیش ve علم örneklerinde görüldüğü üzere istisnalar bulunmasından dolayı hem mahreçleri yakın hem de uzak harflerden telif edilen lafızların tenâfüre sebebiyet verdiğiine karşı çıkmamaktadır. Çünkü ona göre tenâfüre sebep olan amil, ağızdan çıkan lafzın dinleyenin kulağında hoş bir tını bırakmayan ve kulağa çirkin gelen şeydir.

3.2.2. Yahyâ b. Hamza el-'Alevî'nin (ö. 749/1348) Görüşleri

Yahyâ b. Hamza el-'Alevî, lafızlardaki harflerin عَجُّق örneğinde görüldüğü gibi telaffuz esnasında dile dolanması veya mahreçlerinin pürüzlü olması halinde tenâfür durumunun kaçınılmaz olacağını söylemiştir. Zira lafızların kendi içinde birbirine karışıp girift hale gelmekten kurtulmasının yolu, ilgili lafzı oluşturan harflerin mahreçlerinin birbirine yakın olmamasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir. Bu usulle terkip edilen lafızlarda hem konuşan kimsenin kolaylıkla ve akıcı bir şekilde kelimeyi telaffuz edeceğini hem de dinleyen kimsenin kulağına bu lafzın güzel ve hoş geleceğini haber vermiştir. Bu durumu, insanı yusufçuk kuşunun ve atın sesleriyle keyif alırken karganın ve eşeğin sesleriyle rahatsızlık duyması örneği ile açıklamıştır.⁷⁵

el-'Alevî, harflerin mahreçlerini üç gruba ayırmıştır:

⁷³ İbnu'l-Esîr, *el-Meseli' s-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/173-174.

⁷⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meseli' s-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/174.

⁷⁵ Yahyâ b. Hamza el-'Alevî, *Kitâbü't-Tirâz* (Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1914), 1/104-105.

- 1- ا، ه، غ، ع، خ، ح، أ olmak üzere yedi boğaz harfini birinci kısımda ele almıştır.
- 2- و، ف، م، ب olmak üzere dört dudak harfini ikinci kısımda incelemiştir.
- 3- Birinci ve ikinci kısmın dışında kalan diğer harfleri dil harfleri olarak gruplandırmıştır.

و، ن، ل- ر- ج harflerini dil ucu harfleri olarak sınıflandırmış ve nağmesinin tatlılığı, söylenişinin hafif olması ile telaffuzunun dile kolay gelmesinden dolayı lafızlarda çokça kullanıldığını belirtmiştir. Rubâî (dörtlü) ve humâsî (beşli) lafızlarda nadiren gelenler müstesna و، ن، ل- ر- ج harflerinden soyutlanmış bir kelimenin bulunmadığını haber vermiştir. Arap dilinde var olan tüm harflerin kendine has bir güzelliği olduğunu belirttikten sonra ع harfinin tınısı en net ve dinleyene en çok keyif veren harf olduğunu، ق harfinin ise açık, sağlam ve belirgin olma cihetinin çok ağır bastığını örnek olarak aktarmıştır.

Diğer yandan bazı harflerin bir lafızda peş peşe bulunmasının dile ağır geleceği ve telaffuz zorluğuna sebep olacağını aktarmış ve misal olarak ع-ح، ع-غ-خ، ج-ص، ج-ق، ذ-ز harf gruplarını vermiştir. el-'Alevî, bu harf gruplarını ne mahreçleri yakın harflerden telif edilen lafzın fesahat açısından bir sorun teşkil etmesine ne de İbn Sinan el-Hafâcî gibi belagat âlimlerinin iddia ettikleri şekilde lafzın fesahati için harflerin mahreçlerinin birbirine uzak olmasına örnek vermek için getirmediğini belirtmiştir. Zira el-'Alevî, tenâfürden kurtulmanın lafzı teşkil eden harflerin mahreçlerinin birbirine uzak olmasıyla mümkün olacağını iddia edenlere karşı ملع lafzını örnek göstererek karşı çıkmaktadır. Çünkü ملع lafzını oluşturan harfler, mahreç yönünden birbirine uzak olmasına rağmen bu lafzın dile ağır geldiğine ve zevki selim sahibi bir kimsenin bu lafzı kullanmaktan uzak durduğuna işaret etmiştir. Aynı şekilde ب، ف، ذقته بقمي cümlesinde geçen بقمي sözünü oluşturan ب، ف، م harfleri mahreçleri birbirine yakın peş peşe gelen dudak harfleri olmasına rağmen bu söz ne telaffuzu esnasında dile ağır gelmekte ne de dinleyenin kulağında nahoş bir ses bırakmaktadır. O, lafızdaki tenâfürü mahreçlerin aşırı yakın veya uzak olmasının değil lafzın telifi esnasındaki zevk ve zarafetin belirleyeceğini savunmuştur. Bu nedenle tenâfür, lafızların söyleyenme esnasında kişide zorluk çıkarmasında değil, o lafzı işiten kişinin kulağına güzel gelip-gelmemesinde aranmalıdır.

el-‘Alevî, lafızda fesahat için üç şart belirlemiştir:

- 1- Telaffuz esnasında dile ağır gelmemesi için lafzı oluşturan harflerin tenâfürden arındırılmış olması gerektiğini söylemiştir.
- 2- Vezinlerin sülâsî (üçlü), rubâî (dörtlü) veya humâsî (beşli) şeklinde itidal üzere olmasının önemine değinmiştir. Bu vezinler içinde de en fazla sülâsî (üçlü) olanların kullanıldığını aktarmıştır.
- 3- Eğer lafzın orta harfi sükûn üzere ise bu onun daha dengeli olmasına yol açacaktır. Aynı şekilde dile vereceği hafiflik yönünden sülâsî (üçlü) bir lafzın peş peşe fethalı gelmesi, ortası dammeli gelmesinden daha iyi olacaktır. Zira فُرس lafzı, عُضد lafzından söyleniş noktasında daha hafiftir.⁷⁶

3.3.3. Sa‘düddîn et-Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) Görüşleri

Sa‘düddîn et-Teftâzânî, tenâfürü dile ağır gelen ve konuşmayı zorlaştıran şey olarak tanımlamıştır. Ancak o, tenâfürün sadece lafızdaki mahreç yerlerinin uzak veya yakın olması ile doğrudan ilişkili olmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre جيش ve شجى örneklerinde görüldüğü üzere mahreçleri yakın lafızların söylenmesi dile zorluk vermediği gibi dinleyene de çirkin gelmemektedir. Diğer yandan ملع gibi mahreçleri uzak bir lafzın her ne kadar telaffuzu zor olmasa da kulağa nahoş geldiği için belagat ilminde zevki sahih⁷⁷ sahibi bir kimse tarafından kullanılmayacağını aktarmıştır.

et-Teftâzânî için tenâfürün kaynağı lafzın mahreç yerleri değil, zevki sahihe uygun olup-olmamasıdır.⁷⁸ Başka bir ifade ile lafızdaki tenâfürün ölçüsü zevki sahih sahibi kimsenin işittiği esnada kulağına o lafzın güzel gelip-gelmemesidir. Bu konuda o, Ziyâuddîn İbnu’l-Esir’in tenâfür için mikyas kabul ettiği lafzın söylenme güçlüğünden ziyade o lafzın kulağa çirkin gelmemesi ölçüsüne katıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hicri II. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar öne çıkan belagat âlimlerinin görüşleri incelendiğinde müfred lafızda gerçekleşen tenâfür olgusunun varlığı hakkında bir ittifak olduğu görülmektedir. Ancak tenâfürün kaynağı ile ilgili görüşlerde ihtilaf bulunmaktadır. Hicri VII. yüzyıla kadar tenâfür, daha çok lafzı oluşturan harflerin mahreçlerinin aşırı yakın veya uzak

⁷⁶ el-‘Alevî, *Kitâbü’t-Tırâz*, 1/107-110.

⁷⁷ Sa‘düddîn et-Teftâzânî, الذوق السليم ifadesi yerine الذوق الصحيح ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.

Bkz: et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 141.

⁷⁸ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 141.

olmasından dolayı bu lafzı söyleyen kişinin zorlanması şeklinde anlaşılmıştır. Bu zorlanma, bazen مُسْتَشْرَكَتْ kelimesinde görülen dil sürçmesi ile bazen de مُغْضِعْ kelimesinde görülen boğaz bölgesinde bir sıkışma ve daralmayla kendini göstermiştir. Hicri VII. yüzyıldan itibaren Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr'le birlikte tenâfürün kaynağı, lafzın telaffuzundaki zorluktan ziyade dinleyenin kulağında bıraktığı çirkin ve nahoş ses olarak kabul edilmeye başlamıştır.

Diğer bir husus da belagat âlimlerinin tenâfür-i hurûf için bazı harflerin bazı harflerle aynı lafızda bulunamayacağı ile ilgili birtakım kıstaslar belirlemiş olmalarıdır. Özellikle rubâî (dörtlü) ve humâsî (beşli) lafızlarda zelkâ harfler denilen م - ب - ف - ن - ل - ر harf grubundan bir veya birkaçının olmaması durumunda o lafzın aslının Arapça olmadığı sonucuna varmışlardır. el-Halîl b. Ahmed, şayet zelkâ harflerinden hiçbirisinin bulunmadığı rubâî (dörtlü) ve humâsî (beşli) lafızlarda vurgusunun kalın ve söyleyişinin net olması dolayısıyla lafzın kök harflerinde bulunacak ع ve ق harfleri aracılığıyla lafızda zelkâ harflerinin olmayışının bıraktığı eksikliği kapatacağını haber vermiştir. el-Câhiz ise ج harfinin ط، ق، غ، و، ه ve ز harfinin ذ، ض، ظ، س harfleriyle ne başta ne de sonda aynı kelimedede bulunmayacağını belirtmiştir. el-Hafâcî'ye göre mahreç yakınlığı sebebiyle hem ج، ك، ق harf grubu hem de ز، ص، س harf grubu aynı lafız içinde peş peşe gelmesi mümkün değildir.

Kaynakça

- Alevî, Yahyâ b. Hamza el-. *Kitâbü't-Tırâz*. Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1914.
- Besyûnî, Abdülfettâh. *İlmu'l-Meânî*. Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2015.
- Câhız, Ebû 'Osmân el-. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. I-IV Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998.
- Cuhr, İmruülkays b. *Dîvânü İmruülkays*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l Maârif, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetîgi Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2002.
- Çağıl, Necdet. "Kur'an Tüm Fesahat İhlallerine Kapalı Mıdır?" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002).
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî. Ürdün: Dâru Ammâr, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Harf". C. 16. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Tenâfür". C. 40. TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. Beyrut, 1988.
- Hafâcî, İbn Sinân Ebû Muhammed 'Abdulâh b. Muhammed el-. *Sırru'l-Fasâha*. thk. Ali Fûde. Kahire: Mektebetu'l-Hafâcî, 1984.
- Hasib, Musullu Abdullah. *İmruülkays Kasîde-i Mu'allakası'nın Şerhi*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. thk. Hasan Hindâvi. el-Kassîm, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâuddîn. *el-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*. IV Cilt. Kahire: Dâru nehdati Mısır, 1973.

- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât*. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, ts.
- Kazvînî, el-Hatîb el-. *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2003.
- Neccâr, Ahmed Şevkî en-. "el-Ebcediyyetü'l-'Arabiyye lemhatün ve nazratün". *ed-Dâre* 2/8 (1976).
- Öznurhan, Halim. "İbn Sinân El-Hafâcî'ye Göre Fesâhat". *Marife*, 137-152.
- Rummânî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-. *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kurân*. thk. Muhammed Halfullah. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1976.
- Sarıkaya, Muammer. "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu". *Bilimname* 4/1 (2004).
- Sıbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1982.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Müzhir*. thk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ vd. Beyrut: Menşûratü'l-Mektebeti'l-Asriyye, 1986.
- Tayyân, Muhammed Hassân et-. "Araplarda Sesbilim (Fonetik)". çev. Ahmet Yüksel. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004).
- Tâzî, Abdülhâdî et-. "Tertibu'l-Hurûfi'l-Ebcediyye beyne'l-Meşârika ve'l-Meğaribe". *Mecelletü'l-Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye* 56 (1985).
- Teftâzânî, Sa'düddîn et-. *el-Mutavvel*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1971.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ebced". C. 10. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". C. 19. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999.